

ДІАЛЕКТИКА СИМВОЛУ, ЗНАКУ ТА ОБРАЗУ

Якщо, як твердив Платон, суть схожості визначається через відмінність, то звернімо увагу на сутність понять символу, знаку та образу, які неоднозначно різняться і співвідносяться. Звернемося за визначенням символу до "Словника літературознавчих термінів": символом є "предметний або словесний знак, що умовно виражає сутність явища з певної точки зору, що і визначає самий характер, якість символу" [1, 348]. Символ завжди виражає надчуттєвий зміст предмета. Образ же – це відтворення об'єкта, інформація про нього або його опис, структурно подібний, але не співпадаючий з ним, зокрема: ідеальна форма відбиття матеріальних предметів у свідомості [2]. «Тією чи іншою мірою будь-який образ умовний і символічний вже тому, що в одиничному втілює загальне» [1, 348]. Виразальний і образотворчий моменти в символі настільки злиті, що їх майже не вдається розділити свідомістю й порізно однозначно осмислити розумом. Символізм іноді визначають як мистецтво мислити наочними образами й виражати сховані сутності в матеріалі перетворених зовнішніх почуттєвих сприйнятів.

Існування знаків і символів як двох найважливіших засобів репрезентації смислу з дивовижною регулярністю визначає наявність двох протилежних оцінкових позицій, які займають дослідники. В Августина символ є лише іншим засобом висловити те, що можна сказати з допомогою знаків. Потім і в Л. Леві-Брюля, З. Фрейда й у Ф. де Сосюра ми побачимо, що символ не є щось самодостатнє, відхилення, різновид знаку. Знаменитий психолог Ж. Піаже, звертаючись до еволюції семіотичної функції, говорить про величезну кількість "символів" у дитини й майже цілковиту їх відсутність у дорослих, у яких удосталь знаків. Отже, символ еволюціонує в знак. Позиція романтиків протилежна, але в ній зберігається асиметрія знаку та символу: у В.Г. Вакенродера знак стає недосконалим символом. Цю ж думку ми знайдемо надалі й у К.Г. Юнга (знак є простий), і у О.Ф. Лосева (знак є нерозгорнутий символ). Проте вже в Августина, а також у И.В. Гьоте спостерігалися зародки типологічного підходу (який сьогодні пропагує, приміром, Ц. Тодоров): вони визнавали відмінність між знаком і символом та описували її в структурних термінах (наприклад, протиставляючи пряме й непряме позначення). Отже, нині маємо визнати, що оцінювати один із цих елементів протиставлення як вищий за другий необов'язково, а тим паче не варто уявляти один із них як вироджений зразок другого. Ми маємо говорити радше про численність способів позначення, що не зводяться один до одного. І відмінність між ними не дає приводу для оцінкових суджень, бо кожний спосіб, як казав А. Шлегель, може бути взірцевим на власний спосіб.

Але якщо будь-який символ речі є її знак, то далеко не всякий знак речі є її символ. Ось тут величезна плутанина й термінів, і понять. Кульгавість є ознакою хворобливого стану ніг у людини, а, отже, і вираженням пережитого нею нещастя; ненормальний пульс або серцебиття у хворого є для лікаря результатом або вираженням хворобливого стану людини; гудок поїзда є вказівкою його відбуття або прибуття. У всіх цих випадках ми ніколи не вживаємо слово "символ", але говоримо про "результат", "наслідок", "прояв", "симптом", "сигнал", "команду" тощо. Однак, тут є те, що для символу досить істотно, а саме відображення речі або події. Як відзначає Л.В. Уваров, "зв'язок знака й позначуваного, як і символу із тим, що він символізує, завжди здійснюється через відбивальну діяльність нашого світу" [3, 107].

Варто зазначити також, що усвідомлення сутності символу неможливе без його співвіднесення з образом. Образ є образом саме як осмислене зображення, тобто таке, що передає не лише себе, стаючи разом з тим і "іншим". Проте образ тому є образом, що прагне водночас якомога повніше зобразити себе, дати споглядання свого інакшого в самому собі, а потім, можливо, стати самому в своєму безпосередньому спогляданні

певною нібито-дійсністю. Ця дійсність є "чисто суб'єктивна", видовишна. Образ людини ближчий до людини, ніж її ім'я, – такою є центральна думка Леонардо да Вінчі.

Для чого потрібний образ і що можна пізнати через нього? У традиціях християнського платонізму відповідь на ці питання артикулюється таким чином: "будь-який образ є вияв і показ затаєного" (Іоанн Дамаскін); це найважливіший засіб пізнання людиною світу, з його допомогою можна пізнати практично весь універсум. Оскільки пізнавальні здібності людської душі істотно обмежені її матеріальною природою, вона не може мати уявлення про щось невидиме, віддалене від неї в часі чи просторі. Образ є дороговказом до знання й одкровення. Спираючись на багатовікову традицію (зокрема на теорію образної структури універсуму Філона, Климента Александрійського, Діонісія Ареопігита), Іоанн Дамаскін доходить висновку про існування шести різновидів образів, які коротко можуть бути представлені так: 1) природні (приміром, син кожного батька є його природним образом); 2) думка про Бога, божественний задум, тобто ідеальний прообраз усього світу в його історичному розвитку; 3) людина, в якій розум, слово й дух уподібнюються іпостасям Трійці – як образ Бога; 4) символічні й алегоричні образи – види, форми й обриси незримого та безтілесного; 5) знакові образи, близькі до умовного знаку, або знамення, які наперед зображують і визначають майбутнє; б) міметичні або історичні образи, що трансформуються в духовно-моральнісні, дидактичні – це образи, що слугують пригадуванню минулого, аби ми уникали зла й прагнули добродетності [4]. Наведена змістово-структурна диференціація образів іще раз засвідчує глибоку спорідненість образного, знакового та символічного.

Будь-який символ є образом, і будь-який образ є хоча б певною мірою символом. Проте якщо категорія образу, як наголошує С.С. Аверинцев, передбачає предметну тотожність самому собі, то категорія символу робить акцент на іншому аспекті тієї ж суті – на тому, що образ виходить за власні межі й що в ньому наявний певний смисл, інтимно злитий з образом, проте не тотожний йому. Предметний образ і глибинний смисл виступають у структурі символу двома полюсами, які не можна помислити поодиноці (бо сенс втрачає поза образом свою явленість, а образ поза смислом розсипається на свої компоненти). Проте, навіть розведені в різні боки, вони породжують напругу між собою, в якій саме й полягає сутність символу. Переходячи в символ, образ стає "прозорим"; смисл "просвічує" крізь нього, наявний саме як смислова глибина [5, 169].

Символ – це "осмислений образ" (Ф. Шелінґ), смисловий орган образу, ключ образу до сутності. Образ може й не бути символом, але він стає значущим, у повному значенні слова сутнісним, тільки якщо він є символом – символобразом, коли він, так би мовити, якимось чином перевершує свою образність. Все сказане про образ так само стосується й зорового образу, й словообразу. Символізм слугує своєрідною брамою перевтілення образу, за нею образ є не просто образ, а образ самої сутності, смислообраз, конкретне, наочне чи вимовлене вираження Логосу, його знакове втілення. Символ існує й водночас позначає. Цим він відрізняється від образу, що вичерпується своїм чуттєвим сприйняттям. Якщо добі Античності, як і добі Ренесансу, притаманна чуттєвість образу, то зріле Середньовіччя вирізняється зниженням чуттєвості образу й зростанням чуттєвості знаку, яка перестає бути службовою та підлеглою і, вирвавшись наперед, вимагає для себе автономії. Таким чином, образ та символ, позначаючи істотні риси речей, нерозривно пов'язані та співвідносяться як одиничне і загальне, чуттєве й надчуттєве.

Література:

1. Словарь литературоведческих терминов / Ред.-сост.: Л.И. Тимофеев и С.В. Тураев. – М., 1974.
2. [www.ru.wikipedia.org/wiki/Образ_\(значения\)](http://www.ru.wikipedia.org/wiki/Образ_(значения)).
3. Уваров Л.В. Образ, символ, знак. – Минск, 1967.
4. Иоанн Дамаскин. Полн. собр. соч. – СПб., 1913. – Т. 1.
5. Аверинцев С.С. Софія-Логос. Словник. – К., 1999.